

MASLAHATIN DEĞİŞMESİ SEBEBİYLE HÜKÜMLERİN DEĞİŞMESİ*

Muhammed Mustafa ŞELEBİ
Çeviren: Şirin GÜL**

Bu mesele birçok delille; kavli, fiili, takrîrî sünnetle, âsarla ve icma ile teyit edilmiştir. Biz bu delilleri zikretmeden önce, Şâri'in teşrideki metodundan elde edilen bir mukaddime sunacağız. Bu mukaddimededen de, bu önermenin doğruluğuna dair üzerinde yeterince akıl yürütülmemiş güçlü bir ameli delil elde edeceğiz.

Bu bağlamda öncelikli olarak derim ki, teşride nesh ve tedricin varlığı, hükümlerin bazı vesile ve olaylarla bağlantılı olarak, söz konusu olay ve vesilelerin neticesinde nazil olduğu her bir Müslüman tarafından kabul edilen bir husustur ve bunların hepsi, maslahatın değişmesine bağlı olarak hükümlerin değişeceğine açık bir delil teşkil eder.

Nesh ile maslahat arasındaki bağlantı şöyledir; Mensuh olan hüküm özel bir durumda ve özel bir maslahatı temin etmek için gelmiştir. Bu özel maslahat değişince hüküm de değişir.

Teşrideki tedriciliğe gelince; Şâri'in her hangi bir vakitte vaz' etmek istediği hüküm bazen, o vakit için ağır, zor bir hüküm olabilir. Hükümün böyle bir

---

* “*Talîlü'l-Ahkâm*” adlı eserde yer alan “ fi Tebeddüli'l- Ahkâm bi Tebeddüli'l-Mesâlih” adlı bölümün tercümesidir. Bkz. Muhammed Mustafa Şelebi, “*Talîlü'l-Ahkâm*”, Daru'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 1981/1401, ss:307-322. Metinde ismi geçen şahısların vefat tarihlerinin belirtilmesi, hadis kaynaklarının tespit edilmesi, kaynak zikredilmeyen bazı önemli bilgilerin kaynaklarının tespiti ve yine metni anlamaya yardımcı olacak bazı bilgilerin dipnotta zikredilmesi tarafımızca gerçekleştirilmiştir. Müellifin verdiği dipnot bilgileri aynen muhafaza edilmiştir. Ç. N.

** Yrd.Doç.Dr., Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, siringul58@gmail.com

vakitte yürürlüğe girmesi insanların İslam'a girmekten çekinmesine sebep olacağı için, hükümlerle ulaşılmak istenen gaye tam olarak elde edilmez. Bu durumda, Şari' muhayyer bir hükümlerle teşriye başlar. İnsanlar bu hükmü kabullenerek onunla amel ederler. Zaman geçip muhayyer hükmün bazı zararları veya maslahatı temin edemediği açığa çıktıktan sonra insanlar başka bir hükme ihtiyaç duyar. Bu yeni hüküm için hazır hale geldiklerinde de vahiy nihaî emri beyan eder. İçkinin haram kılınması, kıtalin meşruiyeti ve bu ikisinden başka, hükümlerin birçoğu bu şekilde elde edilmiştir.

Bu hususta müminlerin annesi Hz. Aişe (v.58/678) şöyle der: "**Eğer içki içmeyin ayeti ilk kademede nazil olsaydı, insanlar: "Biz içki içmeyi asla terk etmeyiz" derlerdi. "Eğer zina etmeyin ayeti ilk kademede inseydi insanlar yine: "Biz zina etmeyi asla terk etmeyiz" derlerdi."**¹ Fakat Şâri'i Hakîm insanları bir halden başka bir hale çevirirken tıpkı mahir bir doktorun hastasını şifa buluncaya kadar bir ilaçtan diğerine yönlendirmesi gibi şefkat ve merhametle kullarına muamele etmiştir.

Hükümlerin vesileler ve yeni olaylarla bağlantılı olarak gelmesi teşriin maslahatlarla birlikte yol aldığı, hükümlerin tamamının değişmez bir şekilde bağlayıcı olmadığını gösterir. Nitekim teşrideki hükümlerin tamamı değişmez bir şekilde bağlayıcı değildir. Öyle olmasaydı teşride yer alan hükümlerin değişim kabul etmeyen, nihaî olarak tedvin edilip kesinleşmiş bir şekilde tek seferde nazil olması gerekirdi. Şari'i Hakîmin bu irşadı, vaz' ettikleri kanun ve hükümlerinde, toplumun içinde bulunduğu ahval ve şartları göz önünde bulundurmaları gerektiği hususunda yöneticilere de rehberlik eder.

DELİLLER:

Sünnet; icmâlî ve tafsîlî olarak bu asla delalet eder.

İcmâlî delil: Hz. Ali(v.41/661)'den daha önce rivayet edilen, "...**Elbette, şahid gâibin görmediğini görür**"² hadisidir. Bu rivayetin delil oluşunda herhangi bir problem yoktur.

¹ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el- Buhârî (v.256/870),*el-Câmiu's-Sahîh*, Thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en- Nasır, Beyrut 2002/1422, "Fedâilu'l-Kur'an", 6 (VI/185). Ç. N.

² Müellifin icmâlî delil olarak zikrettiği bu rivayetin mahiyeti bilinmeden, konu için arz ettiği önem de tam olarak anlaşılammaktadır. Bu nedenle, hadisin kaynağını zikretmenin yanı sıra rivayetin mahiyeti hakkında kısaca bilgi vermeyi uygun gördüm. Hz.Peygamber Hz.Ali'ye bir emir vermiş, bunun üzerine Hz.Ali :"**Ya Rasulallah! Bana verdiğiniz bu görevi yapıncaya kadar hiçbir şey bana engel olamaz. Bu görevi yerine getirmek konusunda tıpkı ateşteki demir gibi olacağım....Ama eğer şahit gâibin görmediğini görürse?**" diyerek, beklenmedik bir durumla karşılaşır, durumun gereğini yerine getirip getiremeyeceğini sormuştur. Hz. Peygamber (s.a.) de: "**Elbette şahit gâibin görmediğini görür**" ifadesiyle Hz.Ali'nin duruma göre hareket etmesi gerektiği hususunda ona izin vermiştir. Nihayet Hz.Ali olay mahalline gittiğinde farklı bir hadiseyle karşılaşmış bu

Tafsîlî delile gelince: Bu hususta birçok hadis vardır. Kurban etlerinin depolanmasıyla ilgili hadis de bunlardan biridir. Hz. Peygamber (s.a.): **“Size gelen Dâfeliler sebebiyle ben sizi nehyetmişim”**³ şeklindeki ifadesiyle, kurban etlerini depolamayı yasaklamasının sebebini açıklamış, sebep ortadan kalkıp insanların durumu değişince de kurban etlerini depolamayı mübah kılmıştır.

“...Eğer kavmin küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı...”⁴, **“Ümmetime sıkıntı vermeyeceğimi bilseydim onlara her namaz için dişlerini misvaklamalarını emrederdim”**⁵ ve yine, **“Ümmetime sıkıntı vermeyeceğimi bilseydim yatsı namazını gecenin üçte birine kadar tehir ederdim”**⁶ hadislerinde olduğu gibi, Hz. Peygamber (s.a.) bazen, mefsetet yönünün maslahat yönünden daha fazla olması sebebiyle, yapılması uygun olan bir işi terk ediyordu. Nitekim öldürülmelerini gerektiren şeyler yapmalarına rağmen, **“İnsanların: ‘Muhammed arkadaşlarını öldürüyor’ demelerinden korkuyorum”**⁷ diyerek münafıkları öldürmekten imtina etmesinde ve kıskançlarla ilgili: **“Eğer sarhoş ve kıskançların onun peşinden gelmeyecek olmalarından emin olsaydım, şahit olarak kılıç yeterdi”**⁸ hadisinde olduğu gibi, Hz. Peygamber aynı gerekçe sebebiyle yapılması uygun olan bir işi terk etmiştir.

Hz. Peygamber bazen, bir şeyin helal veya haram olduğuna hükmediyor, bunu sahabesine açıklıyor, söz konusu hüküm onlara zarar vermeye başlayınca da

nedenle, Hz. Peygamber’in emrini yerine getirmemiştir. Hadisin garib olduğu ve bu siyakla Muhammed b. İshak dışında müsnedinin olmadığı belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfahânî (v.430/), *Hilyetu’l-Evliyâ ve Tabakâtu’l-Asfiyâ*, Beyrut, 1988/1409, III/177-178. Hadisin başka bir varyantı aynı eserde VII/92’de zikredilmiştir. Ç. N. Müellif, Hz. Peygamber’den nakledilen; *“Elbette, şahid gâibin görmediğini görür”* hadisini, şartların değişmesine bağlı olarak hükümlerin de değişebileceği görüşüne icmâlî bir delil niteliğinde zikretmiştir. Zira rivayetten de anlaşılacağı üzere, Hz. Ali taahhüt ettiği halde, şartların değişmesi nedeniyle Hz. Peygamber’in emrini yerine getirememiştir. Durumu Hz. Peygamber’e izah ettiğinde Hz. Peygamber emrini yerine getirmedeği için Hz. Ali’ye olumsuz her hangi bir ikaz veya uyarıda bulunmamıştır. Müellife göre bu takrir, şartların değişmesine bağlı olarak bazı hükümlerin değişebileceğine dair şüphe götürmez icmali bir delil niteliğindedir. Ç. N.

³ Bkz. Ebu’l-Hüseyin Müslim b. Haccac el- Kuşeyrî (v.261/875), *el-Camiu’s-Sahîh*, (t.y.) (b.y.) “Edâhî”, 5(VI/80); Ebû Dâvud Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî (v.275/889), *Sünen*, Mektebetu’l-Meârif, Riyad (t.y.), “Dahâyâ”, 10 (s.499). Ç. N.

⁴ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce (v.273/887), *Sünen*, Thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire 1952/1372, “Menâsik”, 31(2/985). Ç. N.

⁵ Buhârî, “Cum’a”, 8 (2/4); Müslim, “Taharet”, 15 (I/151-152). Ç. N.

⁶ İbn Mâce, “Salât”, 8 (I/226). Ç. N.

⁷ Hadis, kaynaklarda **«دَعُوهُ، لَا يَخَذُّ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»** şeklinde zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, “Sûretu’l-Münâfikîn”, 5 (VI/154); Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. Serve (v. 279/892), *Sünen*, Thk. ve Talik, Muhammed Nasıruddîn Elbanî, Riyad (t.y.), “Tefsîru’l-Kur’ân”, 64 (s.750). Ç. N.

⁸ İbn Mâce, “Hudûd”, 34 (II/868). Ç. N.

onlara emrettiği bu hükümden ya vazgeçiyor yahut ihtiyaç miktarını istisna kılıyordu. İzhir (Mekke ayrığı) ve Medine kenevirlerinin saklanmasıyla ilgili hadis⁹ ile Hz.Ömer (v.23/644) tarafından rivayet edilen ve yolculukta erzaklar hakkındaki hükmü bildiren hadiste olduğu gibi... Bunlar daha önce zikredilmiştir.

İşte bu şekilde sözlü, fiili veya takriri sünnetin tamamı bazı hükümlerin maslahatlarla beraber yürürlükte olduğuna ve maslahatların değişmesiyle birlikte onlara bağlı olan hükümlerin de değişeceğine delalet eder.

Sahabeden nakledilen âsâra gelince; Konu hakkında gerçekten çok fazla rivayet var. Ashab bir hususu onu çevreleyen şartları, bağlı bulunduğu maslahatları, mefsetleri göz önünde bulundurarak derinlemesine tetkik ediyor ve Hz. Peygamber dönemindeki uygulamaya ters düşmüş olsa bile dönemin şartlarına uygun olan hükmü yürürlüğe koyuyorlardı. Sahabenin bu davranışı, onların Allah'ın şeriatından yüz çevirdikleri veya Hz. Peygamber'e muhalefet ettikleri anlamına gelmez. Aksine bu, onların teşriiden anladıkları sırdır. Eğer sahabenin ilmi böyle bir tasarruf için yeterli olmasaydı, sahabe topluca istişare ettikten sonra istişare sonucunu Hz. Peygamber'e sunmazlardı.

Yine, Sahabenin üç talak, diyet, lukata ve ganimetin taksimiyle ilgili tavrı, içki haddinin sayısını artırması, kadınların mescide gitmesini yasaklaması ve ustaların elinde zayi olan malların tazmin edilmesiyle ilgili uygulamaları -ki, Hz. Peygamber dönemindeki uygulama onların bu uygulamalarından farklıdır- ancak bu minvalde anlaşılabilir.

İbn Abbas (v.68/687) (r.a.)'ın, “... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مِنْ ...”¹⁰ *âyeti*¹¹ hakkında; “*Bu âyetle ahir zamanda tekrar amel edilecek*”¹² şeklindeki ifadesi de sosyal değişim sebebiyle hükümlerin değişeceğini bildirir.

⁹ Hz.Peygamber yasakladığı bazı bitkilerin isimlerini zikrettiği esnada Hz.Abbas, ev ve kabirlerinde kullandıklarını belirterek İzhir (Mekke ayrığı) bitkisini hariç tutmuş, Hz.Peygamber de bu bitkinin yasak bitkiler arasında olmadığını vurgulamıştır. İfade şu şekildedir; ... فَقَالَ الْعَبَّاسُ إِلَّا الْإِذْخَرَ فَإِنَّا نَجْعَلُهُ لِقُبُورِنَا وَبُيُوتِنَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا الْإِذْخَرَ Bkz. Muhammed Mahmud b.Ahmed Bedruddin Aynî (v. 855/1451), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut (1421/2001), VIII/232 v.d. Ç.N. el-Mâide, 5/105.

¹⁰ “Ey iman edenler, kendinize ve birbirinize sahip çıkın, duyarlı davranın. Siz doğru yolda bulunduğunuz, İslâm'ı yaşayarak sebat ettiğiniz takdirde, başlarına buyruk hareket edip, hak yoldan uzaklaşanlar, dalâleti, bozuk düzeni, helâki tercih edenler size zarar veremezler. Hepiniz hesap vermek üzere Allah'ın huzuruna getirileceksiniz, işlemekte olduğunuz amellerinizin hepsini birer birer ortaya koyarak sizi hesaba çekecektir.” Meal için bkz. Ahmet Tekin, *Lügatli Tefsiri Meal*, İstanbul 2010. Ç.N.

¹² Muhammed b. Hasan, *el-Fikru's-Sami*, IV/241.

Hz. Ömer Şam'a gittiğinde Muaviye b.Ebî Süfyan (v.60-64/680-684)'ın korumalar edindiğini ve halkla kendisi arasına mesafe koyduğunu, kendine özel bir araç tahsis ettiğini, çok şaşalı elbiseler giydiğini ve krallar gibi davrandığını görünce, Muaviye'ye bu şekilde davranmasının sebebini sordu. Onun: **“Bulduğumuz yer itibariyle böyle davranmamız gerekiyor”** diye cevap vermesi üzerine Hz. Ömer: **“Bu şekilde davranmayı sana ne emrediyorum ve ne de seni böyle davranmaktan nehy ediyorum”** diye karşılık vermişti. Karafî (v.684/1285) konuyla ilgili olarak der ki: **“Hz. Ömer'in bu sözü, “Sen kendi durumunu daha iyi bilirsin. Eğer ihtiyaç duyduğun için böyle davranıyorsan bu güzel olur. Ancak ihtiyaç duymadığın halde böyle davranıyorsan bu da kötü olur, anlamına gelmektedir. Ayrıca Hz. Ömer ve diğer imamlardan nakledilen bu rivayetler imamların ve idarecilerin durumlarının zamanın, mekânın ve şartların değişmesine bağlı olarak değişebileceğine delalet eder. İşte bu değişiklik sebebiyle idareciler önceki dönemlerde olmayan yeni süslere veya siyaset tarzına ihtiyaç duyarlar. Belki de bazı durumlarda idarecilerin bu değişiklikleri yapmaları onlar için kaçınılmaz olur.”**¹³

Abdurrezzak es-San'ânî (v.211/826)'nin Süfyan es-Sevrî (v.161/778)'den onun da Abdullah b. Dinar (v.127/744)'dan yaptığı rivayete göre Abdullah b. Dinar İbn-i Ömer (v.73/692)'in şöyle dediğini işitmiştir. **“Abdullah b. Mutî güzel bir deve satın alıncaya kadar ben razı olduğum malı satın alıyordum. Abdullah b. Mutî: “Adam önce razı oluyor sonra iddia ediyor” dedi. Onun bu sözü sanki beni uykumdan uyandırdı. Abdullah b. Mutî: “Aldım ha!” diyerek satın alıyordu.**¹⁴

Sahabenin tavrı buydu. Onlardan sonra Tabiûn ve Tebeu't-Tabiîn nesli geldi ve onlar da bu yolu takip ettiler. Aynı şekilde, daha önce olmayan durumlara dair yeni fetvalar verdiler. Hz. Peygamber eşyaların fiyatını belirlemeyi, narh koymayı nehyetmesine rağmen onlar kendi dönemlerinde, bu uygulamanın zorunluluk arz etmesi sebebiyle narh koymanın caiz olduğuna dair fetva verdiler. Bu hususta İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350): **“Hz. Peygamber kendi döneminde böyle bir uygulamaya ihtiyaç duyulmadığı için narh koymamıştır. Eğer ihtiyaç duyulsaydı elbette Hz. Peygamber de bu uygulamayı yapardı. Nitekim babanın, oğlu; eşlerin birbirleri ve kardeşin kardeş için şahitliği önceki dönemlerde kabul edilmesine rağmen sonradan bu uygulama reddedilmiştir. İmam Zühri bu konuda der ki: “Selefi Salih, babanın oğluna ya da oğlun babasına; kardeşin kardeşe yahut kocanın karısına şahadet etmesi hususunda şüphe etmedi. Daha sonra insanların hali bozuldu ve idarecilerin onlardan şüphe etmelerini gerektiren durumlar zuhur etti. Böylece kişinin akrabaları için şahitlik yapabileceği hükmü terk edildi ve bu yeni hüküm baba, oğul, kardeş,**

¹³ Ebu'l-Abbas Şehâbeddin Karafî, *el-Furuk*, IV/203.

¹⁴ İbn Hazm, *el-Muhalla Şerhu'l-Mücellâ*, VIII/373.

karı ve koca için söz konusu oldu. Ahir zamana kadar bu kişilerden şüphe edilmemişti.”¹⁵

Aynı şekilde Selef-i Salihten bazıları, Müslümanlara savaş açan kimselerin tevbesini hiçbir şekilde kabul etmediler. Bu kişiler ister Müslümanlar güç göstererek onları yakalamadan önce, isterse yakalandıktan sonra tevbe etmiş olsunlar fark etmez. Halbuki Müslümanlar tarafından yakalanmadan önce tevbe eden muhariplerin bağışlanması gerektiğine dair âyetin hükmü gayet açıktır¹⁶ ve sahabe de bu şekildeki muhariplerin tevbesini kabul etmiştir. Urve (v.94/713) (r.a) bu hususta: **“Eğer Müslümanlar muharibin tevbesini kabul ederse; bu ona cesaret verir ve bu da büyük bir fesada sebebiyet verir”** demiştir. Bu rivayet tabiûn ve onlardan sonra gelenlerin ta’lildeki metodu bölümünde de geçmiştir.

Bu hususta Selef-i Salihten nakledilen genel görüş bu şekilde olmakla birlikte, İbn Sa’d(v.462/1069) Kâdî Şurayh (v.78-80/697-699) ’ın biyografisinde Ebi’l- Buhterî senediyle şöyle bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre, Ebi’l- Būhterî Kâdî Şurayh’a gelmiş ve yargı konularında ne yaptığını sormuş o da: **“İnsanların yaptığını yaptım-onların yaptığı şeye göre hüküm verdim”** diye cevap vermiştir.¹⁷ Ömer b. Abdilaziz (v.101/720)’den de bu hususta şöyle dediği rivayet edilmiştir: **“İşledikleri günahlar nispetinde insanlar için yeni hükümler ihdas edilir.”** Ömer b. Abdilaziz’in bu sözüyle ilgili olarak Karafî: **“Allah ondan razı olsun O bu sözüyle hükmün nesh edilmesini kastetmedi. O bu sözüyle, sebeplerin değişmesi nedeniyle müçtehidin mevcut hüküm hakkında tekrar içtihada yönelmesini kastetti”¹⁸** demiştir. İyas b. Muâviye (v.122/740)’den de şöyle dediği rivayet edilmiştir. **“İnsanların maslahatına olacak şekilde hükümleri birbirine kıyas edin. Böyle yaptığınızda fesada, kötülüğe neden olacak olursanız iyi ve güzel olanla, istihsanla hüküm veriniz. Sonra dedi ki: “İnsanların güzel gördüğü, tasvip edip onayladığının dışında bir hükme rastlamadım.”¹⁹**

Bütün bunların hepsi açık bir şekilde ifade eder ki, maslahatlara tabi olan hükümler onlarla birlikte var olur ve onların değişmesine bağlı olarak değişir. Bu konuda sahabe ve tabiunun görüşlerine karşı çıkıldığına rastlanmamıştır. Dahası -Allah onlardan razı olsun- onların zamanında bu delil hakkında icma‘ gerçekleşmiştir.

¹⁵ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye (v.751/1350), *İ’lâmu’l-Muvakkîn an Rabbi’l-Âlemin*, Daru İbn’l-Cevzi, Riyad 2003/1423, II/220 vd. Ç. N.

¹⁶ Bkz.Mâide, 5/34.

¹⁷ İbn Sad, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, VI/91.

¹⁸ Karafî, *el-Furuk*, IV/177.

¹⁹ Cessâs, *Usul*, 2/ Babu istihsan.

Maslahatın değişmesi nedeniyle hükümlerin değişebileceği görüşüne karşı çıkan kişi, sahabe ve tabiundan nakledilen bütün bu deliller karşısında acaba ne diyecek? Onların yaptıkları ve söyledikleri şeylerde hata ettiklerini mi iddia edecek -ki, bu durumda büyük bir günah işlemiş ve şeriatın dayanaklarını çürütmüş olur- yoksa bu görüşün doğruluğunu itiraf edip kendisini sahabe ve tabiuna muhalefet etmeye iten bir sebebin var olduğunu mu iddia edecek? Böyle bir iddiada bulunması durumunda da bilmeyerek bizim söylediğimiz şeyi itiraf etmiş olur.

Eğer bu görüşe muhalefet eden kişi, bu prensibi inkâr etmek hususunda imamlara tabi olarak taklide yapılırsa, ona imamların söz ve eylemlerinden bu prensibi destekleyen deliller getiririz. İmam-ı Azam (v.150/767) ve İmam Malik (v.179/795)'in -Allah onlardan razı olsun-Hâşimîlere zekat verilmesinin caiz olduğuna dair fetva vermeleri bu delillerdendir. Bunu men eden hadis olmasına rağmen ahvalin değişmesi, beytu'l-mal düzeninin bozulması ve Hâşimîlerin beytu'l-maldaki haklarının zayi olması sebebiyle bu iki imam, Hâşimîlerden zararı def etmek ve onları fakirlikten korumak için bu şekilde fetva vermiştir.

Yine İmam Ebû Yusuf (v.182/798) ve İmam Muhammed (v.189/805) zamanının değişmesine bağlı olarak birçok hükümde hocalarına muhalefet etmişlerdir. Şahitlerin ta'dili ve devlet başkanının dışındaki kimselerin ikrahının geçerli olması gibi... Çünkü Ebû Hanife zamanında -Allah ondan razı olsun-adalet hakimdi. Bu sebeple, İmam-ı Azam kısas ve hadler dışında zahirî adaletle -kişinin zahiren güvenilir, dürüst olması ile- yetindi ve **“Müslümanlar biri diğerine karşı adaletli olan kimselerdir- birbirlerine karşı güvenilir ve dürüsttürler-”**²⁰ rivayetine dayanarak şahitlerin tezkiyesini gerekli görmedi. İmam Ebû Yusuf'la İmam Muhammed kendi dönemlerinde insanların hali bozulunca, bu hükümle yetinmediler ve hakların zayi olmaması için şahitlerin tezkiyesini şart koştular. Aynı şekilde İmam-ı Azam zamanında güç ve otorite sadece devlet başkanına aitti. Ondaki başka kimsenin otoritesi söz konusu değildi. Bu nedenle, Ebû Hanife ahkâmı ilgilendiren tehdidin sadece devlet başkanı tarafından yapıldığında geçerli olacağını söylemiştir. Fakat İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed zamanında ahval değişip, devlet başkanı dışında güç ve otorite sahibi olan fesat ehli kimselerden de ikrah söz konusu olunca, her iki imam da devlet başkanı dışındaki kişilerin tehdidinin de geçerli olduğuna hükmetmişlerdir.

Allah ondan razı olsun İmam Malik'in: **“İşledikleri günahlar nispetinde insanlar için hüküm ihdas edilir”**²¹ sözü hakkında Zerkânî (v.1122/1710):

²⁰ Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Dinar ed-Darekutnî (v.385/995), *Sünen*, Müessesu'r-Risale, Beyrut 2004/1424, V/369 (H.N.4471). Ç. N.

²¹ İfade daha önce de zikredildiği gibi, aslında Ömer b. Abdilaziz'e aittir. Bkz. İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtîbî (v.790/1388), *el-İ'tisâm*, Thk. Selim b. Abdilhilâlî, Suud 1992/1412, I/232,476. Ç. N.

“Onun bu sözle kastı, insanların usûlü’s-şerîayı (şer’î ilkeler) gerektiren bir takım işler yapmalarıdır ki, bu iş meydana gelmeden önce, şer’î ilkeler onu gerektirmez”²² demiştir.²³

Yine -Allah ondan razı olsun- İmam Malik kendi arazisinin dışındaki bir arazide bulunan suyu komşusunun arazisinden geçirmek isteyen kişi hakkında: **“Onun böyle bir hakkı yoktur”** demiştir.²⁴ O bu hususta Dahhâk ile Muhammed b. Mesleme arasında geçen hadiseye binaen verilen ve Hz. Ömer’den rivayet edilen hükmü kabul etmemiştir. Üstelik bu rivayet Ebû Abdillâh Abdurrahman b. el-Kâsım (v.191/807)’ın İmam Malik’ten yaptığı bir rivayettir.

Eşheb b. Abdilaziz el-Kaysî (v. 204/819) de aynı şekilde bu tür bir su geçişinin yasak olduğuna dair İmam Malik’ten rivayette bulunmuştur. Ancak İmam Malik’in Hz. Ömer’e yaptığı bu muhalefet, hükmün aslına yönelik bir muhalefet değildir. Zaten böyle bir muhalefet caiz de değildir. İmam Malik, insanların ahvalinin değişmesi ve fesada giden yolların kapatılması için böyle bir uygulamanın yasak olduğuna dair fetva vermiştir. Hz. Ömer zamanında doğruluk esastı. Bir kişi sırf su geçişi için kendisinin olmayan bir şeyde mülkiyet iddiasında bulunmuyordu. İmam Mâlik zamanında ise haksız iddialar çoğaldı. Bu sebeple, İmam Malik böyle bir uygulamayı yasakladı. Eşheb hocasından, **“İnsanlar için işledikleri günahlar oranında yeni hüküm ihdas edilir”** şeklinde bir rivayette bulunarak şöyle demiştir: **Güvenilir kimse için bu rivayet kabul edilir. Günümüzde sulama işi Hz. Ömer zamanında olduğu gibi adaletli olsaydı, senin araziden su geçirmek isteyen kişiye bu hükmün verilmesini kabul ederdim. Çünkü bu suyla hem önce hem sonra senin arazin sulanacak. Üstelik sen bu işten zarar görmeyeceksin... Fakat zaman bozuldu ve insanlar zan altındalar. Zaman geçtikçe araziden sadece suyu geçirme hakkına sahip olan kişinin(komşunun), bunu unutarak arazinin mülkiyetinde hak iddia etmesinden korkarım”**. Bu rivayeti İbn Kinâne seçmiştir.

İbn Hazm (v.456/1064) da **el-İhkâm** adlı eserinde demiştir ki: **“İmam Mâlik beş meselede Hz. Ebû Bekr’e, yaklaşık otuz meselede de Hz. Ömer’e muhalefet etmiştir”²⁵** Üstelik Hz. Peygamber’in Ahmed b. Hanbel (v.241/855), Ebû Dâvud (v.275/889), Tirmizî (v. 279/892), İbn Mâce (v.273/887), Dârimî (v.255/868) ve Hâkim (v.405/1014)’in **Müstedrek** adlı eserinde rivayet edilen, **“Benim sünnetime ve benden sonra da Hulefâ-i Râşidîn’in sünnetine sarılın”** şeklindeki hadisine rağmen, İmam Mâlik bu iki halifeye muhalefet etmiştir. Hz.

²² Zerkânî, **Şerh ale’l- Muvatta**, 2/5.

²³ İmam Zerkânî bu ifadesiyle şartlar ve durumların değişmesine bağlı olarak hükümlerin değişmesini değil; aksine hadiselere veya insanların davranışlarına dayanarak bir takım fikhî ilkeler belirlenmesini kastediyor olmalı. Ç. N.

²⁴ Bâcî, **el-Müntekâ**, 6/46.

²⁵ İbn Hazm, **el-İhkâm**, 6/67.

Peygamber'in emrine rağmen İmâm Mâlik'in bu iki halifeye muhalefet etmesinin temel nedeni, belki de onların sulama hakkı meselesinde olduğu gibi, değişen maslahatlar sebebiyle yaptıkları uygulamalara tabi olmaktır.

Buraya kadar zikrettiklerimiz, maslahat hakkındaki delillerden çok az bir kısmı. İmamların maslahatla ilgili tavırları konusunda daha fazlası ilerde gelecek inşallah.

Oldukça dikkat çekicidir ki, fukaha bu değişim prensibiyle amel etmek hususunda imamlarına tabi olmuşlar ve sırf bu sebeple, onlardan rivayet edilen fetvalara muhalif fetvalar vermişlerdir. Hatta bazen toplumsal değişim ve ihtiyaçlarla illettendirerek nasslara muhalif fetvalar dahi vermişlerdir.

Hz. Peygamber tarafından nehyedilmesine, İmam-ı Azam ile iki talebesi İmam Ebû Yusuf ve Muhammed Şeybânî'nin yasaklamasına rağmen, Hanefî fakihlerin ihtiyaç durumunda tes'îrin -yani fiyatları belirlemenin-câiz olduğu yönünde görüş bildirmeleri de bu prensibe dayanarak verilmiş bir fetvadır. Yine, Hz. Peygamber'in nehyetmesine rağmen İmamlık, müezzinlik ve Kur'an öğretimi için ücret almanın caiz olduğu yönündeki fetvaları da bunun örneklerindedir. Kur'an öğretimi için ücret alınması hakkında *Musaffâ*²⁶ isimli eserinde Nesefî (710/1310): "**Sosyal değişim sebebiyle hükmün değişmesi imkânsız değil**" derken; Zeylaî (v.743/1342) Belh Fukahasından rivayet etmiştir ki; "**Sosyal değişim sebebiyle bazen hükümler de değişebilir**".²⁷

Son dönem fıkıh âlimleri de kitaplarında, delilinin zayıf olduğunu itiraf etmekle birlikte, zahiru'r-rivayeler karşısında mezhepteki zayıf görüşü tercih etmişlerdir. Bu âlimlerin vicdanı zahiru'r-rivayelerden yana olsa bile, bunlarla amel etmek insanlara zarar verdiği için sosyal değişime bağlı olarak zayıf rivayetleri tercih etmişlerdir. Erkek kadına denk olmadığına, velisinin izni ve onayı olmadıkça kadının nikâhının sahit olmayacağı görüşünün tercih edilmesi böyle bir tercihtir. Bu zayıf bir rivayet olmasına rağmen zamanın bozulmasına bağlı olarak son dönem âlimleri bu uygulamayı esas almışlardır. Zira bir şey meydana geldikten sonra onu savuşturmak, görmezden gelmek mümkün değildir. Akarın gasp edilmesi durumunda bu akar bir yetime veya bir vakfa ait ise, gasp sebebiyle tazminin gerekli olduğu yönündeki görüşü tercih etmeleri de, zahiru'r-rivayeler bu görüşün dışında olmasına rağmen, yetim ve vakıf mallarının korunması içindir. Aynı şekilde, korunması mümkün olan bir sebepten dolayı ecir-i müşterek elinde zayı olan malın tazmin edilmesi gerektiği yönündeki

²⁶ Müellif dipnot ve kaynakça bölümünde eser hakkında herhangi bir bilgi zikretmemiş ancak eserin, Hanefî Fıkhını içeren *Müstesfâ fi Şerhi'n-Nâfi* isimli eser olması kuvvetle muhtemeldir. Eserin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Fatih/1846 numarada kayıtlıdır. Ç. N.

²⁷ Zeylaî, *Tebyinul-Hakayık*, 5/125.

fetvaları da, delilin bu fetvaya muhalif olmasına rağmen, sosyal değişime ve batıl iddiaların çoğalmasına bağlı olarak insanların mallarını zayi olmaktan korumak için verilmiş bir fetvadır. Bu nedenledir ki, son dönem âlimleri, sosyal değişim sebebiyle kendi mezheplerinin görüşlerini terk ederek başka mezheplerin görüşleriyle fetva verdiler. Sosyal değişim sebebiyle son dönem âlimlerinin vakıf ve yetim mallarından elde edilen menfaatin zayi olması durumunda, bizim mezhebimizin görüşünün daha güçlü olduğunu itiraf etmelerine rağmen, bu zararın tazmin edilmesini gerekli gören Şafîî Mezhebi'nin görüşüyle fetva vermeleri gibi. Dört sene geçtikten sonra *mefkûd*²⁸ kişi ile zevcesinin arasını tefrik etmede Malikî mezhebinin görüşünü benimsemeleri de yine, âlimlerin sosyal değişim sebebiyle diğer mezhep âlimlerinin görüşlerine dayanarak verdikleri fetvalardandır. Eskiden doğruluk aşikârdı. Bir kadın ömrü boyunca kocasından ayrı kalsa bile şüpheler etrafını kuşatmıyor, töhmet altında kalmıyordu. Kendisine infakta bulunan hayır ehli kimseler bulabiliyordu. Fakat zaman bozuldu, iman zayıfladı ve hayır ehli kimseler azaldı. Bu nedenle onlar, temizlik müddetinin uzatılmasında Maliki mezhebinin görüşünü benimsediler ve bu süreyi talak tarihinden itibaren bir sene olarak belirlediler. Konuyla ilgili olarak *Bezzaziye*²⁹ adlı eserde, yazar şu ifadelerle yer vermiştir: “*Zamanımızda fetva İmam Malik'in görüşüne dayanarak verilir. Bunun sebebi sosyal değişimdir.*”

Son dönem Mâlikî âlimleri tıpkı Şafîî ve Hanbelî âlimler gibi bu yöntemi takip ettiler. Konuyla ilgili detaylı açıklama yedinci bölümde gelecek.

Bununla birlikte, bu âlimlerin söz konusu kaynağa dayanarak yaptıkları uygulamalar sınırlı bir çerçevede kaldı. Zira diğer bir esas, muâmelâtla ilgili konularda taabbüd kavramının gözetilmesi idi ve âlimler her hangi bir konuda hocalarından kendilerine nakledilen bir nass varsa, konu hakkında görüş serdetmemeyi şeriatı muhafaza etmek zannettikleri için, bu esas diğerine üstün geldi.

Bu, hatalı bir varsayımdır. Zira böyle bir varsayım Allah'ın yarattıkları ile şeriatın arasının açılmasına neden olur. Bu durumda insanlar bir vadide; şeriat başka bir vadide olur. Bu algı, önceki dönemlerde yapılanları anlamak için,

²⁸ *Mefkud*: Hayatta olup olmadığı bilinmeyen ve kendisinden hiç bir haber alınamayan kaybolmuş kimsedir. Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî (v.490/1096) , *Kitabu'l- Mabsût*, Daru'l-Marife, Beyrut t.y., XXX/54; Burhanuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî Bekr el- Merğînânî (v.593/1197), *el-Hidaye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*, Dâru'l-Erkam, Beyrut (t.y.), II/474. Ç. N.

²⁹ *el-Fetevâ el-Bezzaziye*: Hafızüddin Muhammed b. Muhammed el-Bezzazî *el-Kerderî* (v. 827/1424) tarafından kaleme alınan ve Hanefî Mezhebinin görüşlerini esas alan bir fıkıh eseridir. Eserin yazma nüshaları Topkapı Müzesi (Revan Köşkü 001077 numarada) ve Süleymaniye Kütüphanesi (Amcazade Hüseyin Tüyatok 000244 numarada) kayıtlıdır. Ç.N.

insanların hemen her yönden delil olarak öne sürdükleri eski intibalar, eserler sebebiyle oluşmuş benziyor.

Bu çağın fukahasına gereken; bizi tehdit eden bu tehlikeye gözlerini açmaları, önceki âlimlerin özel durumların etkisi altında istinbat ettikleri muamelatla ilgili hükümleri tekrar gözden geçirmeleri, -taklit sultasına ve mezhep taassubuna düşer olanlar yaptıklarında mazurdurlar- daha sonra ise, karşılaşılan özel durumlar sebebiyle maslahatı dikkate alarak muamelatla ilgili yeni hükümler belirlemeleridir. Bu hususta Selef-i Salih'in uygulamaları günümüz âlimlerinin lehinedir. Hz. Peygamber'in ashâbı ve onlardan sonra gelen Tabiun nesli, insanları çevreleyen adet ve örfü, muamelat konularında meydana gelen yeni bir şeyi dikkate alıyor, içlerinden âlim olanlara soruyorlardı. Onlar çarşı ve ticaretlerinde cereyan eden durumları çok daha iyi biliyorlardı. Allah onlardan razı olsun imamlar da bu şekilde yapmıştı.

Muhammed b. Hasan kendinden önce, hocası İmam-ı Azam'ın da bu şekilde yaptığına dair naklettiği rivayette olduğu gibi, çarşıları dolaşiyor, yürürlükte olan uygulamaları araştırıp soruşturuyordu. Mâlikî âlimlerden İbn Habîb (v.646/1249) *tes'îr meselesiyle ilgili olarak "İmam'ın esnafın ileri gelenleriyle bir araya gelmesi, diğer esnafa onların doğrulukları hakkında açıklama yapması, alış-satış ve fiyatların durumunu sorması ve nihayet her iki tarafın da zarar görmeyeceği şekilde hem toplumun hem de esnafın razı olduğu bir fiyat belirlemesi gerekir"*³⁰ dedikten sonra; *"Fakat esnafın aleyhine, onlar için kâr sağlamayan ve zulüm olacak bir fiyat belirlerse bu, fiyatların bozulmasına, gıda maddelerinin stoklanmasına ve insanların mallarının yok olmasına neden olur"*³¹ demiştir.

Fukahanın herhangi bir şeye *haram* hükmünü verirken yaptıkları hatanın çoğu, haram hükmüne garar, cehalet yahut tartışmanın neden olduğunu ve söz konusu meselelerde insanlara karşılıklı kolaylık sağlayacak bir durumun olmadığını zannetmelerinden kaynaklanır.

Hiç şüphesiz, âlimler istese de istemese de, güzel de görse çirkin de görse, insanlar muamelatla ilgili karşılaştıkları yeni durumları uygulamaya geçiriyorlar. Geminin idaresi, isteklerine göre hareket edecek şekilde din adamlarının elinde değil... Öyleyse din adamlarına düşen ilk şey; bu tür durumlar için şeriatın çıkış yollarını araştırmalarıdır. Aslına uygun, geçerli her medeniyet ve her yeni uygarlık için bu çıkış yolları geniştir. Allah'ın yarattıklarının tümü üzerinde süzülen şeriat ilmi ancak bu sayede dalgalanır... Bu, dünyadan ve içindekilerden kopuk bir halde yaşamamızdan daha hayırlıdır. Her gün yeni problemler ortaya

³⁰ Bâcî, *el-Müntekâ*, 5/19.

³¹ A.g.e.

çıkıyor ve biz her an -yaptıklarımız sebebiyle- şeriatımızın üzerine yeni itirazlar, saldırılar çekiyoruz.

Müslümanlar, maslahatlarını diğerlerinden daha fazla koruduğuna inandıkları mezheplerini her zaman ve daima daha çok sevdiler. Bu sebeptir ki, Osmanlı Devleti Hanefi Mezhebini resmi mezhep seçmiştir. Kadılar Hanefi Mezhebine göre hüküm veriyor, sultanlar aynı mezhebe göre ibadet ediyordu. Nitekim daha önce Abbasî Devleti de Hanefi âlimlerinin bakış açılarındaki içtihadî genişlik ve zamanın gereklerine uyum sağlamaları sebebiyle Hanefi mezhebini seçmişti.

Rufa‘a b. Râfi et-Tahtâvî (v.1290/1873) der ki: *“Mezheplerin sayısının çoğalmasından sonra yargının -Allah ondan razı olsun- Ebû Hanîfe’nin Mezhebine tahsis edilmesindeki sebep; Sultana ait kararnamelerde çoğu şeyin şartının olmaması ve revize edilmiş şartlardaki genişlik gibi idarecilerin onayından geçen birçok fûru‘ meselenin varlığıdır. Bu sayede Kureys dışında münasip başka bir imamı taklit etmek ve onun görüşleriyle amel etmek caiz olmuştur. Bu icazetin aslı, Muâviye’nin: “Sahabe eyalet yönetiminde beni taklit ediyordu” şeklindeki haberidir. Şâfiiler ise, “İmamlar Kureyştendir”³² hadisini delil gösterdiler. Bu sebeple Hanefi Mezhebi hükümdarlar için en uygun ve en doğru mezheptir. Hanefi Mezhebi’nin aykırı görüş bildirdiği fûru‘ meselelerden biri de şudur ki, Hanefi mezhebine göre, İmam haraç arazisini ekip biçmekten ve haracını ödemekten aciz olan kişinin arazisini, o ister razı olsun ister olmasın, başka birine kiraya verebilir ve haracı da bu ücretten alabilir. Yine, Hanefilerin görüş bildirdiği meselelerden bir diğeri, tazir cezasını hak eden kimse hükümdarın cezayı uyguladığı sırada ölürse, Ebû Hanîfe’ye göre, hükümdara herhangi bir yükümlülük yoktur. Bütün bu meseleler, idarecilere muvafakat etmektir. Eğer bu muvafakat olmasaydı, idarecilerin hali bozulurdu. Yine, Hanefilerin verdiği fetvalardandır ki, bir kişi hükümdarın izni ile ölü toprağı ihya ederse o toprağı mülk edinebilir. Fakat hükümdarın dışında birisinin izni ile ihya ederse mülk edinemez. Aynı şekilde Hanefi mezhebine göre, hükümdar ihtiyaç duyarsa ordunun donatılması için zenginlerin mallarından, onların rızası dışında gerekli miktarı alabilir. Burada, kanunla ilgili meşru taleplerinde idarecilere yardım söz konusudur”³³*

Karafi demiştir ki: *“Menkûlatta katılık; dinde dalâleti, Selefîn ve Müslüman âlimlerin maksatlarında cehaleti gündeme getirir.”³⁴*

³² Aynî, *Umdetu’l-Kârî*, XXIV/224.

³³ Rıfaa b. Rafî et-Tahtâvî, *Kitabu Menâhici’l- Elbâbi’l- Mısriyye*, s.386.

³⁴ Karafi, *el-Furûk*, 1/177.

İzz b. Abdisselâm (v.660/1262), *Kavaîdu'l-Ahkâm* adlı eserinde demiştir ki: “*Maksadını gerçekleştirmeyen her tasarruf batıldır.*”³⁵

BU DEĞİŞİM NESH DEĞİLDİR

Bu görüşün aksini iddia eden ve bu görüşe savaş açan kişiler zannettiler ki -alışkın oldukları üzere onların gayesi karışıklıktır- ahkâmın değişimi kapısını açmak, kaçınılmaz bir şekilde şeriatın değişmesine ve şeriatın kurallarının tersine çevrilmesine neden olur. Ne zaman ki, maslahat insanların zihninde şekillenip ortaya çıktı insanlar nassı terkettiler. Bu, şeriatın hükümlerini uygulamadan kaldırmak, reyle nesih anlamına gelmektedir. Halbuki Hz.Peygamber (s.a.)’in vefatından sonra nesh olmayacağına dair icma söz konusudur. Bu durum, maslahat yetki sahibi olmaya devam ettiği müddetçe nassların tamamının terk edilmesine kadar gider.

Bu görüşte olan kimselere verilecek cevap şudur; Maslahat sebebiyle değişen hükümlerde nesh söz konusu değildir ve herhangi bir kimse de -neshin konumu ne olursa olsun- bunu iddia edemez. Değişim, ahvalin -sosyal şartların- değişmesi ve maslahatın dönüşmesi sebebiyle meydana gelmiştir. Nitekim maslahata dayanan hüküm onunla birlikte varlığını devam ettirir ve her maslahat bir asla dayanır. Burada, hükmün aslı mevcuttur, varlığını devam ettirmektir. Kaldırılan şey ise; hüküm ile asıl arasındaki bağın ortadan kalkması sebebiyle, önceki hükmün uygulamasıdır. Bundan dolayıdır ki, şer’î hususlarda meydana gelen tek bir yeni bir mesele için pek çok hüküm gündeme gelmiştir. Bu durumda müçtehit, hadiseyi inceler ve ona uygun olan hükmü verir. Sosyal şartlar değişip maslahat dönüştüğünde yeni hadiseye uygun olacak şekilde hükmü de değiştirir. Maslahat terk edilen hükmü gerektirdiğinde müçtehit bazen, ilk hükme geri döner. Bu, nesh gibi değildir. Neshde, Şari’in ilk hükmü ortadan kaldırması, hükmün varlığının, asıl olarak ortadan kalması sebebiyledir. Müçtehidin, kendisine göre neshin söz konusu olduğu bir hususta ilk hükme dönmesi ise caiz değildir. Bu durumda nesh ile maslahata dayanan hükmün değişmesi arasındaki benzerlik, sadece ilk hükmün ikinci hükümle terk edilmesindedir.

Şâtıbî (v.790/1388) *Muvâfakat*’ında der ki; “*Şüphesiz, geleneklerin değişmesi sebebiyle hükümlerde meydana gelen değişiklik, hakikatte hitabın aslındaki değişiklik değildir. Zira şeriat, dünyanın nihayetsiz bir şekilde ebedymiş gibi farz edildiğini gösteren bir devamlılık üzerine vaz’ edilmiştir ve aynı şekilde, yükümlülük de şer’î hususlarda daha fazlasına ihtiyaç duymaz. Bu durumda ihtilafın anlamı şudur; Gelenekler değiştiği zaman, her bir gelenek kendisi üzerine hüküm bina edilen şer’î bir asla dönüşür.*”³⁶

³⁵ Karafî, *el-Furûk*, 2/121.

³⁶ Şâtıbî, *el-Muvâfakat*, II/285.

Geleneklerin değişmesi ise ihtiyaç ve maslahatların değişmesine bağlıdır. Buna bir misal verecek olursak; Hakkında sahih hadis bulunan -aynı mecliste verilen-üç talak hükmü Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ebu Bekr (r.a.) dönemlerinde ve Hz. Ömer (r.a.)'in hilafetinin ilk yıllarında bir talak olarak kabul edildi ve uygulama bu şekilde devam etti. Hassasiyetler, değişince İbn Abbas (r.a.)'ın hadisinde de açıklandığı gibi, insanlar boşama hususunda Hz. Ömer'in - keskin zekâsı ve olayları kavrama yeteneği sebebiyle bu konuda insanların rahat davranmalarına engel olmak ve bu şekilde davrananlara da ceza olması için - onları yükümlü tuttuğu üç talak hükmüne tabi oldular. Bu, maslahat sebebiyle hadisin zahirine muhalefettir ve Hz. Ömer zamanındaki bu değişiklikte -şer'î hükümlerden beklenen- maksat ta kesin olarak gerçekleşmiştir. Sonra zaman ilerledi, insanlar boşama hususunda tekrar rahat davranmaya başladılar. Hz. Ömer'in aldığı bu önlem de kendisinden beklenen faydayı sağlamaya yetmedi. Bu durumda nasıl bir yol takip edilmeli? Mevcut hükmün değişmez nitelikte daimî olduğunu iddia ederek, maksadı gerçekleştirmemiş bile olsa, Hz. Ömer'in yaptığı gibi bu ritimle -anlayışla- fetva verip, sonra da iddiamızı ispat etmek için, Hz. Peygamber zamanında tek talak hükmünün nesh edildiğini mi ileri süreceğiz? Bunu yaparken de mücerret rey sebebiyle hadise muhalefet etmelerinin Sahabeyle yakışmadığını ileri sürerek, onların bu konuda böyle bir hükme cesaret etmelerinin nedeni olarak da nesh edilmiş hükümleri zaten bildiklerini mi iddia edeceğiz? Yoksa tek talak hükmünün uygulanmasına, bir grup fukahanın taassubundan başka bir engel teşkil etmeyen nesh iddiasını görmezlikten gelip, hadislerde açıklandığı gibi, ilk hükme geri dönerek tek talakla mı fetva vereceğiz? Akabinde, maksadını gerçekleştirmez hale gelen bu önlemi terk ederek insanları, Allah'ın en hoşlanmadığı bir helal olan bu çukurda yok olmaktan alıkoyacak başka bir önlem mi araştıracağız? Talak sayısı ve çeşitlerinin açıklaması hususunda, insanların durumları ve o durumların içerdiği maslahatları anlamak ve tetkik etmek için Allah'ın kendilerine ince anlayış ve derin ferasetten büyük bir pay verdiği âlimlerin kâmil içtihatlarına yetki mi vereceğiz?

Başka bir misal şudur; Hz.Peygamber (a.s.) zamanında diyet ödeme yükümlülüğü kabileye aitti. Zira o dönemde yardımlaşma kabile üyeleri arasında oluyordu. Hz.Ömer divanları oluşturduğunda, yardımlaşmayı kabileden divan üyelerine intikal ettirmek için, kabileyi divan üyesi yaptı. Eğer, kabile ve divan üyeleri dışında -diyet ödeyecek kişiye-yardım edecek birileri olursa, diyet ödeme sorumluluğunu onlara verdi. Fukaha bu hükme karşı çıkmadı. Aksine, Hanefî Fakihler hükmü onaylayıp izah ettiler. Hatta Hidaye sahibi, Hz.Ömer'in yaptığı bu uygulamayı zikrettikten sonra, onun uygulamadığı bir görüş ileri sürerek der ki: **“Bu sebeple denilir ki, meslek hususunda bir kavme yardım eden meslek erbabı onların akilesidir. Eğer anlaşma varsa, o kavmin ehli anlaşmalı olduğu kimselerdir.”**³⁷

³⁷ Merginânî, *el-Hidâye bi Fethi'l-Kadir*, 8/403.

Fukaha, maslahatı temin ve ümmeti yönetmek için sahabeden rivayet edilen bir takım siyasi fetva örneklerini de ebedi küllî hüküm zannettiler. Bu zanları sebebiyle önceki hükümlerin nesh; sonrakilerin de eksiksiz ve mükemmel olduğunu ve bu görüşün hiçbir şekilde değişmeyeceğini iddia ettiler. Hanefî âlimlerden Tahâvî (v.321/933) üç talak meselesinde der ki; **“Bunu Hz. Ömer uyguladı ve sahabe de karşı çıkmaksızın kabul etti. Bu kabul, talak konusundaki önceki hükmün nesh edildiğine dair en büyük delildir. Zira sahabenin icma'a dayalı uygulamalarının delile dayanma zorunluluğu yoktur. Sahabenin bu husustaki icma'ı da, onların nakle ve akla dayalı icmalarının hata ve yanılmadan uzak olması sebebiyle, aynı şekilde delil gerektirmeyen bir icma'dır. Buradan anlıyoruz ki, Hz. Peygamber zamanında bazı kuralların anlamları vardı. Hz. Peygamber'den sonra ashabı, bu anlamların kendilerinden sonra gizli kalacağını anladıkları için, Hz. Peygamber zamanında kullanılan bu anlamlardan farklı olanları tespit ettiler. Aslında bu, daha önce zikredildiği gibi, nesh dair bir delildir ve divanların kurulması, daha önce satılması caiz olan ümm-ü veledin satılmasının yasaklanması ve önceleri her hangi bir belirleme söz konusu olmadığı halde içki haddindeki belirleme de bunun örneklerindedir. Sahabenin uygulamaları bu şekildeydi. Biz ise, tüm bu uygulamaları, onlardan rivayet edilenin aksine davranmak bize caiz değildir şeklinde anladık. Halbuki daha önceki uygulama bu durumun tersineydi”**.³⁸

Bu icma'lar silsilesi birbirini desteklemektedir ve daha önce de geçtiği gibi, nesh iddiası dışında hepsi kusursuzdur. Nesh ile neyin kastedildiğini anlamıyorum. Nesh, bir icma' mı? Eğer öyleyse, Hz. Peygamberden sonra nesh olmamasına rağmen, nasıl olur da bir icma' ile başka bir icma' nesh edilir? Yoksa nesh, mahiyeti sahabeye açık bize kapalı, icma'ın bir delili midir? Ayrıca bu delil şimdiye kadar neredeydi? Bazıları onu açıklayıp, bazıları gizledi mi? Ne kadar uzak bir ihtimal! Yoksa neshin ne olduğunu, Hz. Ömer'in engin görüşü dışında anlayan olmadı mı? Bütün bunlar burhandan uzak ihtimallerdir. Hatta Hz. Ömer'in: **“Eğer biz tek talak hükmünü uygularsak, insanlar talak peşinde olur”** sözü de bu ihtimalleri çürütür mahiyettedir. Bu hususta icma' tam olarak gerçekleşmemiş olmasına rağmen, eğer söylenenlerden elde edilen -bizim bilmediğimiz- bir şey varsa bize de aktarılın... Bazıları üç talak görüşüne muhalefet edip, tek talakla fetva vermişlerdir. Bu durumda, tek talak hükmünün nesh edildiğini düşünenlerin nasih diye bildirdikleri ve amel ettikleri görüş, bu muhalefetle birlikte nasıl oluyor da sahih oluyor? Eğer hükmün nesh edildiği görüşü doğru olsaydı, elbette ona kimse muhalefet etmezdi.

Bu görüş, mücerret bir iddiayla nesh sabit olamayacağı için, geçerlilik arz etmeyen hatalı bir görüştür. Öte yandan böyle bir iddia söz konusu olsa bile bu, muhalifin bu husustaki nesh iddiası için delil teşkil etmez. Belirli bir mezhebi

³⁸ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, II/32.

taklit edip, o mezhebin müdafaasını yapan kimseler elbette mazurdur. Bu kimseler, bu gibi hükümlerde neshden başka bir çıkar yol da bulamadılar. Bu konuda duyup bildiğin bir şeyler vardır.

İbn Kayyim el- Cevziyye *et-Turuku'l- Hükmüyye* adlı eserinde der ki; **“Muhakkak ki, bu ve benzeri uygulamalar zamanın değişmesi sebebiyle değişen maslahata uygun siyasi, cüzi uygulamalardır. Fakat bazı kimseler zannettiler ki, bu hükümler, kıyamete kadar ümmeti bağlayıcı, umumi hükümlerdir. Mazeret ve mükafaat herkes içindir. Her kim Allah ve Rasulüne itaat içinde içtihat ederse, o kimse bir veya iki sevap alır. Ümmetin ve ümmetin kat be kat fazlasının idare edildiği bu siyaset, Kur'an ve Sünnet hükümlerinin te'vilinden elde edilmiştir -burası kesindir-. Ancak- netleştirilmesi gereken husus şudur ki- bu siyaset sosyal değişimle değişmeyen külli kaidelerden midir? Yoksa zaman ve mekanla sınırlı olan maslahata dayalı cüzi siyasi hükümlerden midir?”**³⁹

Başka bir yerde yine der ki; **“Siyaset, ayağın kayma ve anlayışın hata yapma yeridir. Bu yer, zor bir makam ve çetin bir çatışma yeridir. Bu makamda dini emir ve kanunları ihmal eden, hakları zayi edip, günahkârları/suçta meyyal olanları bozgunculukla itham eden ve şeriati eksik uygulayan bir fırka, mevcut maslahatların dışında başka maslahatlara ihtiyaç duyan tebanın maslahatlarını gözetmekte gevşek davrandı. Yani, onları buna mecbur eden şey; şeriatin, nüzül sırasında meydana gelen olayların ve nüzul sırasının bilinmesindeki eksikliklerdir. Yöneticiler bu gerçeği ve insanların sadece anlayışlarının yetmediği şer'i hususları kendilerine ilettiklerini görünce, siyasetlerinin gereği geniş bir fesat ve uzun bir şer alanı oluşturdu. Bu durumda işler gittikçe kötüleşti ve telafisi imkânsız bir hal aldı. İnsanları, şer'i hakikatlerle, içinde buldukları bu durum ve tehlikelerden kurtarmak da âlimlere zor geldi. Başka bir fırka, bu fırkanın kabul ettiklerini aşırıya götürdü ve bu alanı Allah ve Rasulünün hükümlerine aykırı bir şekilde genişletti. Bu iki grup neredeyse, Allah'ın peygamberini gönderdiği ve kitaplarını indirdiği şeyin-ki, o şey Allah'ın peygamber ve kitap göndermesindeki maksattır- bilinmesindeki ihmalleri yüzünden yok olacaklardı.”**⁴⁰

Muhaliflerin, böyle bir kabul nassların tamamının yok olmasına neden olur şeklindeki görüşlerine gelince, bu bizi bağlamaz. Zira biz, maslahata bağlı olarak hükümlerin tamamının değişebileceğini iddia etmedik. Aksine bizim iddiamız değişimin, maslahata dayanan ahkâmın özel bir kısmında gerçekleşeceği yönündedir. Öyle maslahatlar var ki, sosyal değişime bağlı olarak değişmez. Faizin, aldatmanın, zina, hırsızlık, adam öldürme, zulüm ve gasbın haram olması

³⁹ İbn Kayyim, *et-Turuku'l- Hükmüyye*, s.18.

⁴⁰ İbn Kayyim, *et-Turuku'l- Hükmüyye*, s.13 v.d.

ve bunlara benzeyen diğer haramlar gibi... Satışın, kiralamanın, rehnin, nikâhın helal olması ve bunlara benzeyen diğer mübah hükümler gibi... Bu hükümler kıyamete kadar değişmez. Ancak bu hükümler içerisinde maslahatın değişmesine bağlı olarak değişebilen hükümler de vardır ki, bizim tartışma alanımız da zaten burasıdır.

Hiç şüphesiz, fakihler arasındaki ihtilaf sebeplerine bağlı olarak, bu iki alan arasındaki ayırım bazen kaybolur. Bazı fakihler Allah Rasulü'nün verdiği bir hükmün fetva ve tebliğle ilgili olduğunu zannederek hükmü o kategoride değerlendirirler. Diğer bir deyişle o hükmü, asla değişmeyecek umumî bir hüküm olarak kabul ederler. Diğer fakihler ise, aynı hükmün, Allah Rasulü'nün imamet görevi sebebiyle verildiği görüşünü kabul ederler. Bu kabule göre hüküm, özel bir maslahat sebebiyle gelmiştir ve zamanla değişebilir.

İğâsetu'l-Lehfân adlı eserinde İbn Kayyim der ki, “**Hükümler iki çeşittir. Biri, sosyal değişim ve imamların içtihadına bağlı olarak değişim kabul etmeyerek tek bir konumda gelen hükümler. Farzların emredilmesi, haramların yasaklanması, suçlara verilecek had miktarlarının şeriatle belirlenmesi gibi... Bu tür hükümler, değişim kabul etmeyen hükümler olarak vaz edildikleri için, ne muhalif bir içtihada ne de hükmün değişmesine imkân vardır. İkincisi, sosyal değişim sebebiyle maslahat gereği değişebilen hükümlerdir. Tazir cezalarının miktarları ve tazir cezalarının özellikleri gibi... Zira kanun koyucu bu tür cezaları maslahata göre sınıflandırmıştır. Şari', içki mübtelalığı sebebiyle dördüncü kez öldürme suçuna ta'zir cezasını vaz'etmiştir. Toplumdan tecrit edilmiş kişilere, evleri yakmaları sebebiyle tazir cezasını uygun görmüştür. Nitekim Şari', cezayı hak eden kadın ve çocuklara cezanın uygulanmasını engellediyse ve birçok yerde mali cezaları affettiyse bu, hükümlerin maslahata dayanması sebebiyledir...**” Sorunları sıraladıktan sonra dedi ki: “**Hz. Peygamber'in ashabı da peygamberden sonra aynı şekilde tazir cezalarını tasnif etmiştir. Hz. Ömer, başı traş ettiriyor, sürgüne gönderiyor, sopa vuruyor ve içki alınıp satılan köy ve meyhaneleri yaktırıyordu. Said'in Kufe'de bulunan kasrını toplumdaki uzaklaşmasına neden olduğu için yaktırmıştır. Hz. Ömer'in tazir cezalarıyla ilgili içtihadı buydu. Eksiksiz samimiyeti, ilminin fazlalığı, ümmet için tercihinin güzelliği ve Hz. Peygamber zamanında benzeri olmayan konularda, sahabeye engel olmak için, tazir cezasını uygulamasını gerektiren sebeplerin gündeme gelmesi bazen de, sebeplerin yanı sıra, insanların sayısının artmasına bağlı olarak taziri gerektiren sebeplerin de artması gibi nedenlerle sahabe de, onun bu tür içtihatlarını onaylamıştır. Bir tertibe göre içki haddini artırmaları, bunun örneklerindedir. Allah Rasulü zamanında içki haddinin sayısı azdı. Hz. Ömer, içki haddini seksen sopa yaptı ve içki içeni sürgüne yolladı. Hapishane edinmesi, saçları görüncek şekilde ağut yakan kadınlara sopa vurmaları da Hz. Ömer'in bu hususta örnek teşkil eden diğer uygulamalarıdır. Ne var ki bu**

alan, çoğu insan tarafından maslahata bağlı olarak gündeme gelen tazir cezalarının, değişim kabul etmeyen sabit hükümlere benzetildiği geniş bir alandır”.

BU GÖRÜŞE İTİRAZ VE İTİRAZA VERİLEN CEVAP

Maslahata bağlı olarak hükümlerin değişebileceği görüşüne itiraz edenler dediler ki, bu görüş, Allah’ın, kullarının maslahatını bilmediği; kulların, kendi maslahatlarını Allah’tan daha iyi bildikleri düşüncesine neden olur. Bu durum, maslahatların tamamının insanlar tarafından belirlenmesi sonucunu doğurur ki, bu takdirde söylediğiniz gibi, nasların terki onlara mübah olur.

Bu itiraza verilecek cevap şudur; Biz kesin olarak biliyoruz ki, ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah’ın ilminin dışında değildir. Eğer dileyseydi hadiselerle ilgili hükümleri küçük, büyük, değişen, değişmeyen diye tasnif ederdi. Fakat Allah Teâla, bizden önceki ümmetlere yüklediği yük ve sorumluluğu bizden kaldırmayı diledi. İbadet hükümlerini bizim için düzenleyip tasnif etmiş olması, Allah’ın gözettiği en büyük maslahattır ve onun açıklaması olmaksızın bu hükümlerden hiç biri terk edilemez, uygulamadan kaldırılamaz. Allah Teâla ibadetlerle ilgili konularda değişim ve dönüşüm kabul eden ve etmeyen hükümleri de elbette bildirmiştir. İbadetlerle ilgili hükümlerde değişmeyen tek gaye, Allah’ı yüceltme ve ona itaattir. Muamelatla ilgili konularda Allah çağlar boyunca uygulanmaya elverişli umumî kaideler belirlemiştir. Cüzî konularla ilgili hükümleri naslarla belirlemeyip, yalnızca sosyal değişime bağlı olarak değişmeyecek daimi ilkeleri, hükümleri bildirmiştir. Hayat devam ettiği sürece insanlar, maslahatlarını gözetmekten geri duramazlar, onlardan feragat edemezler. Alışverişin helal; ribanın haram olması gibi. Üstelik bu kaidelerin hepsi, fikhî kabiliyete sahip kişilerce, maslahatlarının gerektirdiği şekilde tatbik edilmektedir. **“Dini konularda Allah size bir zorluk, meşakkat yükledi..”, “Biz seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik” ve “Sustuğu hususlarda unuttuğundan değil; size rahmet olsun diye sustu. Onları sormayın..”** hükümleriyle zorluk ve meşakkati insanlardan uzaklaştırdıktan sonra Allah maslahatları, sadece insanların zor durumda kaldıklarında uygulayacakları kaçınılmaz bir hüküm olarak belirlememiştir.

Elbette burada şu hususu da belirtmek gerekir ki, müçtehitlerin bakış açılarındaki farklılık ve sosyal alandaki çeşitlilik sebebiyle değişen bu hükümler, şeriat dairesinden çıkmaz. Aksi takdirde, nasıl olur da, Şari‘maslahat yolunu belirleyip o yolda yürümemizi bize mübah kılar ve dahası olanca çabasını sarf ettikten sonra içtiğinde isabet eden müçtehide de hata edene de sevap vereceğine söz verirdi. Karafi ve hocası İzz b. Abdisselam gibi bazı âlimlerin Allah Rasulü’nün şahsiyetini imam, mübelliğ, müftü ve kadı olarak tasnif ederek muamelat, ona benzeyen tazir cezaları ve diğer dünyevi konularla ilgili hükümleri, Peygamberin imamet göreviyle ilişkilendirmeleri yüzünden, hiç kimse

bu hükümlerin ulu'l-emrin sorumluluğunda ve maslahat dairesine bağlı olarak deveran eden şeriat havzasının dışında olduğunu zannetmesin. Şüphe götürmeyen apaçık gerçek şudur ki; bu çeşit hükümler, şeriattan ayrı tutulamayan, ona ait bir parçadır ve onun en büyük prensip ve dayanaklarından biridir. Her kim, bu kapıyı takip ederse, Kur'an'ı alışveriş, kiralama, rehin, ödünç verme ve faiz gibi hükümlerin asıllarını açıklayıcı olarak bulur. Sünnet de, bu hükümleri tamamlayıcı mahiyette gelmiştir. Nitekim Sünnet selimi mübah, hibeyi meşru ve Cahiliye döneminde yaygın olan madumun satışını, aldatmayı, hasat, mülamese ve münabezeyi⁴¹ haram; müddeti içerisinde muhayyerliği ise meşru kılmıştır. Bilinen diğer konular da bunun gibidir.

Sonra -Allah onlardan razı olsun- sahabe nesli geldi ve kendi dönemlerinde meydana gelen hadiselerle ilgili hükümleri ilave ettiler. Sahabe neslinden sonra gelenler de aynı şekilde davrandılar.

Bu hükümlerin bir kısmının farklı içtihatlardan alınmış olması, onları Şeriat dairesinden çıkarmaz. Aksine, bu hükümleri şer'i hükümler olarak onaylayan Şeriattır. Bunu, istinbat ve içtihadın caiz olması ve Şari' Tealanın içtihatla belirlediğimiz amelle bizi sorumlu tutup, içtihatla belirleyemediğimiz amelle sorumlu tutmaması deliline dayanarak söyleyebiliriz.

Bu incelemenin hülasası olarak şunları söyleyebiliriz. Nasstan elde edilen maslahatın durumu hakkında daha önce zikredilenlerden de anlaşılmalıdır ki, maslahata bağlı olarak değişebilen örf ve muamelat alanlarında, nass ile maslahat çatışrsa bu durumda maslahat esas alınır. Bu, mahza rey sebebiyle nassların yok edilmesi değildir. Aksine, maslahata itibar etmeye delalet eden birçok nassla amel etmek demektir. Öte yandan nasstan elde edilen maslahat değişmeyince, nass asıl kaynak olarak zaten terk edilmez. Bu durumda, maslahat sebebiyle nassın terk edilmeyeceği bir yana, bu tür nassla maslahatın çatışma içinde olacağı tasavvur dahi edilemez.

Fakat ibadet ve kesin olarak belirlenmiş hükümler -hadler- gibi, muamelat dışındaki hükümlerde maslahatla amel etme imkânı yoktur. Bu tür hükümler değişim kabul etmez. Sadece zaruret söz konusu olduğunda ve zaruret miktarınca değişim söz konusu olabilir. Allah Teala'nun şu sözünün delalet ettiği

⁴¹ *Hasat, Mülamese* ve *Münabeze*;Cahiliyye döneminde yaygın olan alışveriş şekilleridir. *Mülamese*, İki kişi bir mal üzerinde pazarlık ederken, mala dokunan müşterinin malı almaya hak kazanmasıdır. *Münabeze* ise; satıcının, malı müşterinin üzerine atmasıyla gerçekleşir. *Hasat* yahut *İlkai'l-Hacer* de müşterinin malın üzerine çakıl taşı atmasıyla gerçekleşen bir alışveriş şeklidir. Bu tür satışların hepsinde belirsizlik ve garar söz konusu olduğu için Hz.Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Bkz. el- Merğînâni, *el-Hidaye*, III/45.Ç. N.

gibi; “*..Kim bunları yemeye mecbur kalırsa, helal saymaksızın, zaruri ihtiyaç sınırını aşmadan bir miktar yemesinde kendisine günah yoktur...*”⁴²

Bu bilgilerden çıkarılacak sonuç; ilk türdeki –yani örf ve muamelat alanındaki- nassların titizlikle seçilmesi, ayırt edilmesidir. Bu ayırt etme, birini bir duruma, diğerini başka bir duruma hamletmek suretiyle birbiriyle çatışan iki delilin arasını hakikatte cem etmek yahut birini bazı hususlara, diğerini diğer hususlara hamletmektir.

Deliller arasındaki çatışmaları derinlemesine inceleyen biri, bu çatışmanın sadece görünüşte olduğunu fark eder. Zira nasslar özel bir maslahat sebebiyle gelmiştir. Söz konusu maslahat kalktığında onunla ilgili amel de sona erer. Yahut özel bir illete bağlı olarak gelmiştir. İlet ortadan kalkınca hükümle amel de ortadan kalkar. Sahabenin ve sonrakilerin anlayışı bu şekildeydi.

---

⁴² el-Bakara, 2/173.